

Bacheloroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Oda Andrea Simonsen

En kjøpstad blir til

Pomorhandelens virkning på byen Tromsø,
1794-1860

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Magne Njåstad

Mai 2019

Oda Andrea Simonsen

En kjøpstad blir til

Pomorhandelens virkning på byen Tromsø,
1794-1860

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Magne Njåstad
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier



Innhold

Innledning	2
Metode	3
Bakgrunn	4
Lovgivning	5
Rusehandelens rolle i næringslovgivningen	6
Byen og byfolket i 1801	7
Gjestgivere og kjøpmenn	8
Handel og varelist	9
Napoleonskrigene i Nord	10
Handel og russere i etterkrigsårene	12
Gjestgivere og kjøpmenn etter krigen	15
Krimkrigen i nord	17
Byens økonomi under Krimkrigen	19
By- og befolkningsvekst, fra 1794 til omtrent 1860	20
Endringsprosess	20
Analyse	21
Avslutning/konklusjon	23
Litteraturliste	25

Innledning

Samovaren er noe de aller fleste fra Nord-Norge har sett, enten stående øverst på mormors vitrineskap eller inni kjøkkenbenken. Med moderne tekokere som trekker vannet på få minutter, blir ikke denne gamle russiske oppfinnelsen brukt i det daglige lengre. Likevel vitner den om en tid da kommunikasjon og handel mellom Nord-Norge og Russland var langt mer dominerende enn i dag.

Pomorene var russiske sjømenn fra Kvitsjøområdet, som kom seilende med varer langs norskekysten. Denne tuskhandelen hadde foregått i lange tider, men var hverken organisert eller lovlig. Mot slutten av 1700-tallet endrer dette mønstret seg i takt med etableringen av de første byene i Troms og Finnmark. Russehandelen ble lovlig og pomorene var til tider en livsviktig handelspartner for befolkningen. Dette var en byttehandel hvor de kom med varer som korn og mel i bytte mot fisk og skinn, og etter hvert andre produkter. Gjennom denne oppgaven skal vi se nærmere på russiske handelsmenns rolle i takt med utviklingen av Tromsø by. Kan man se en endring i befolkningens handelsmønstre og etterspørsel ved å se på hva pomorskutene brakte med seg? Hvem var de forskjellige aktørene? Hvor betydningsfull var akkurat *denne* handelen for Tromsø? Og var russernes rolle i Tromsø lik under Napoleonskrigene og Krimkrigen? Det vi ønsker å finne ut er hvor avgjørende russerne var for det økonomiske bakteppet for byutviklingen.

Denne oppgaven tar altså for seg pomorhandelens utvikling i Tromsø, i tidsperioden fra 1794 til omtrent 1860. Ved å se nærmere på sekundærlitteratur samt primærkilder får man en kort oversikt over endringen i handelsmønsteret etter hvert som byen Tromsø og dens befolkning vokser. Oppgaven ser også på russernes betydning for de lokales møte med det globale marked, da i form av ringvirkninger av pomorhandelen. Vi skal se på hvordan *varemengden* endrer seg i takt med befolkningsvekst, tilgang og uår. Det skal også undersøkes til hvilken grad *vareutvalget* endrer seg. Her vil varelister hjelpe oss å forstå omfanget av pomorhandelen, og de tekstlige utdragene undersøker sammenhengen mellom handel og byvekst. Det holder ikke bare å tallfeste eksport- og importvarer, det ønskes også å forstå hvorfor mønsteret endret seg.

Oppgaven vil presenteres ved å først se på bakgrunnen for pomorhandelen, en kort utgreiing om det historiske forløpet frem mot 1794, og de involverte aktørene. Dette er for å understreke handelens betydning for grunnleggingen av handelsstedet Tromsø i en tid hvor det var uår og forsyningssvikt i Norge. Så fokuseres det kort på varelister og toll-lister for å finne hva som ble importert, og betydningen av disse produktene. Deretter understrekes

russehandelens betydning under Napoleonskrigene. Dette er fordi de utgjorde en betydelig forskjell for befolkningen og stadfestet sin posisjon som en pålitelig kilde til kornprodukter gjennom krigen. I mellomkrigstiden holder kjøpmennene denne handelen gående og det ble utviklet et større marked i byen. Oppgaven runder av med Krimkrigen som et sammenligningsgrunnlag for Napoleonskrigene. Dette er for å sammenligne import og eksport i det gitte tidsrommet, og hvilken betydning det hadde for byen og dens befolkning. Fredstiden vil stå som en kontrast til krigsårene for å vise hvordan handelen foregikk til vanlig.

Metode

For å få en god historisk fremstilling baseres oppgaven på sekundærlitteratur, noen lister fra tollbøkene samt Tromsø-delen av Gustav Peder Bloms bok fra 1830¹. Den kvalitative delen av oppgaven skal utfylle de utviklingstrekkene som ikke kommer tydelig frem i den kvantitative delen. Der toll-listene kun gir ei kort oversikt over hva som gikk inn og ut av tollstedet skal andre tekstlige utsagn gi en dypere forståelse av russehandelens effekt på befolkningen og byen. Et eksempel på dette kan være importen av dyrere varer; grunnen til at varene importeres kan være fordi man ser en økning i handlekraftige grupper.

Det er ikke mangel på kilder under dette temaet, men på grunn av oppgavens begrensninger vil det kun være fruktbart å ta for seg noen få lister som primærkilder og et tekstlig utdrag fra en annen primærkilde. Oppgaven tar for seg de første årene etter byen har fått kjøptstadsprivilegiet, da det ikke er lange toll-lister det er snakk om. Tollbøkene fra 1796-1798 vil være to av primærkildene som brukes. Da man ikke lyktes i å få tak i vare- eller toll-lister fra 1850-tallet vil vi ikke kunne sammenligne oppstartsfasen med en etablert by, slik som opprinnelig ønsket. Derimot vil vi se på et utdrag fra Gustav Peder Bloms *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene 1827*, hvor han beskriver russernes rolle i Tromsø by. Her har vi også sett på en kort sammenligning av varelistene gjennom årene 1820-1827. Denne kilden brukes for å se hvilken rolle russerne hadde både i form av skipsfart men også det sosiale aspektet.

¹ Gustav Peder Blom. *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*. Christiania, 1830.

Bakgrunn

Lenge hadde befolkningen i Tromsø-området vært en del av et nasjonalt og internasjonalt handelssystem. Gjestgivere og jektebrukeiere, reisende byborgere og kjøpmenn fra Bergen og Trondheim hadde forsynt nordlendingene med varer i lange tider, dog ikke alltid like effektivt. Veien fra Bergen og Trondheim var lang, kostbar og arbeidskrevende. Ved feilslåtte avlinger, uår og krig var veien enda lengre, og kornmangel tilhørte ikke sjeldenheten.² I ulendt terreng og karrig jord var det langt mindre produksjon av korn i Nord-Norge enn lengre sør, og man var avhengig av importen som kom sjøveien. Allmue og embetsmenn hadde lenge klaget over at trondheimsborgerne ikke kunne hjelpe til med matforsyninger på vinteren, og det samme gjaldt Bergen som lå enda lengre unna.³ En kunne tenke seg at matmangel betød krise for de lokale, men likevel viser kirkebøkene og folketellingene til en økende befolkning fra 1800 og ut.⁴ Hvorfor dette var den eneste byen i nord med befolkningsvekst under blokadeårene kommer vi til senere i oppgaven.

På 1700- og 1800-tallet var pomorene sesongfiskere eller handelsmenn fra Russland, nærmere bestemt Kvitsjøens kyster.⁵ De større skutene hadde mulighet til å dra fra Kvitsjøområdet for å fiske i Finnmark, hvor fisken trakk nærmere land. Kystens topografi var mer gjestmild i form av viker og fjorder som gav mer ly enn den ubrutte linjen fra Kolafjorden frem til Kvitsjøens munning. Lokalbefolkningen langs norskekysten røk trutt og ofte i ulage med russerne på grunn av konkurranse om fisk og andre ressurser.⁶ Gradvis skjedde det en endring i mønsteret, og russerne gikk fra organiserte fiskeekspedisjoner til snikhandel og byttehandel.⁷ Det viste seg nemlig å være mer fruktbart å være på godfot med lokalbefolkningen. Slik ble det til at nordlendingene tok seg av fiskingen for så å bytte med russerne som kunne ha med seg andre varer de trengte. Det sies at «komplementaritet var selve kjernen i pomorhandelen».⁸ Norge og Russland hadde forskjellige ressurser å bidra med og dannet et handelsforhold med gjensidig evne til å utfylle hverandres etterspørsel og behov. Dette handelsforholdet har fått navnet pomorhandelen, fordi det var pomorene som stod for sjøfrakten.

² Astri Andresen. *Tromsø gjennom 10000 år: handelsfolk og fiskebønder 1794-1900*. Tromsø, 1994. S.11

³ Nils A. Ytreberg. *Tromsø bys historie: 1*. Tromsø, 1946. S. 34

⁴ Andresen, 1994: 50

⁵ Jens Petter Nielsen. *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814-1917*. Oslo, 2014. S. 60

⁶ Nielsen, 2014: 63

⁷ Nielsen, 2014: 64

⁸ Nielsen, 2014: 63

Lovgivning

Allerede i 1725 kom et russeskip seilende med nødvendighetsvarer til Troms. Dette var noe som resulterte i offentlig sanksjoner og en avdeling soldater tilsendt fra Trondheim.⁹ Trolig hadde denne tuskhandelen foregått ganske mye lengre enn som så da man finner omtale av russevarer i skiftene fra folk i Tromsø fogderi tidligere enn 1725.¹⁰ Forholdet mellom Danmark-Norge og Russland var på denne tiden derimot så anspent at staten ville unngå alt som kunne føre til rivninger.¹¹ Samarbeidet mellom lokalbefolkningen og russerne fortsatte likevel, og i 1785 hadde det blitt nedsatt en ny kommisjon for utredelse av handelsforholdene i Finnmark. Kommisjonen foreslo sammenslåing av Tromsø, Senja og Finnmark til én administrativ enhet. På denne måten ble Finnmark, med Tromsø og Senja, det første området i Danmark-Norge med en fri næringslovgivning. I 1787 ble «den Finnmarkske handelens frigivelse» satt til verks for å fremme nordområdene. Det vil si at det skulle innføres frihandel i hele amtet og at det skulle opprettes flere kjøpsteder.¹²

Tollstedet Tromsø var allerede i drift fra 1789, men det var først 20. juni 1794 at byen fikk sine kjøpstadsrettigheter. Grunnen til at det tok syv år før tollstedet ble kjøpstad var at det var uenigheter blant de lokale om hvor tollstedet for Tromsø og Senja skulle ligge, da det ikke hadde hatt et like klart sentrum som stedene i Finnmark. Gjestgiverne Hartvig Jentoft fra Kvefjord, Søren B. Normann fra Trondenes og Michel Normann fra Fuskevåg med flere, hadde skrevet brev til kongen, datert 9. september 1786, om at Tromsø var uegnet som kjøpstad da havnen var elendig.¹³ Deres begrunnelser ble ikke hørt da Tromsø i nødsårene 1781-1784 hadde vært noe av et sentrum for russehandelen.¹⁴ Denne handelen kunne bidra til forbedring av befolkningenes levevilkår gjennom tilførsel av nødvendighetsvarer. I tillegg lå den gamle kirka og prestegården der, så Tromsø var allerede et samlingspunkt før kjøpstadsprivilegiene ble gitt.¹⁵

Ole Hannibal Sommerfeldt hadde blitt utnevnt til amtmann i 1787, og var en iherdig forkjemper for at nettopp Tromsø skulle bli kjøpstad.¹⁶ Han hadde satt seg grundig inn i forholdene og anså forsyningene fra Russland som særdeles viktig, da det dannet et naturlig

⁹ Ytreberg, 1946: 36

¹⁰Nielsen, 2014: 64

¹¹Ytreberg, 1946: 36

¹²Nielsen, 2014: 70

¹³ Ytreberg, 1946: 81

¹⁴ Ytreberg, 1946: 81

¹⁵ Andresen, 1994: 14

¹⁶ Ytreberg, 1946: 82

knutepunkt for skip og handel; sommeren 1789 hadde det tross alt vært hele 5 russeskuter liggende til kai.¹⁷ Han arbeidet hardt for å få kjøpstadsprivilegiet, og anordningen fra Christian VII kom som nevnt 20. juni 1794.

Med den nye kjøpstadsstatusen var Tromsø det eneste stedet i området mellom Trøndelag og Hammerfest med rett til utenrikshandel.¹⁸ Særbestemmelser som handelsfrihet og bygningshjelp var myndighetenes måte å frembringe et bysamfunn så langt opp mot nord.¹⁹ Det skulle virke fristende å slå seg ned i dette området, selv om det ikke var mange folk der fra før. 20 års tollfrihet, gratis grunn med forbehold om bebyggelse innad 2 år, gratis tømmer fra allmenningsskogen i Målselv og oppmuntring til egen skipsfart fikk kjøpstaden til å blomstre.²⁰ De attraktive tilbudene hadde virket, og mellom 1801 til 1804 hadde befolkningstallet gått fra 84 til omtrent 200, noe som er ei grei økning på bare tre år.²¹

Russehandelens rolle i næringslovgivningen

Som vi har sett på i forrige kapittel er utenrikshandelen, da spesielt med Russland, en indirekte påvirkning i den nye lovgivningen og politikken for Finnmark. Flere mente at pomorhandelen kunne øke velferden for nordområdene og arbeidet for lovliggjøringen av denne tuskhandelen. En av disse var stiftamtmann Albrecht Philip von Levetzau i Bergen, som i 1774 skrev i et brev til generaltollkammeret at Nordlandene umulig kunne klare seg uten snikhandelen med russerne. Også fogden på Sand måtte gi etter for kravet til allmuen, da de protesterte idet han beordret en russeskipper hjem.²² Befolkningen fant handelen såpass viktig at de var villig til å åpent protestere for den, enda den var ulovlig!

Hvordan fikk så fattige norske fiskere råd til å handle med pomorene? Svaret er ganske enkelt at det foregikk et bytte. 1.juni 1789 fikk pomorene rett til å handle med kjøp- og handelsmennene i de nye byene.²³ Fra 1796 kunne de også handle *lovlig* direkte med allmuen, men kun i makketida og kun med råfisk. «Makketida» vil si den tida på året man ikke kunne henge fisken på hjell, omtrent mellom 10. juni og 20. august, da det var for varmt til å tørkes og det gikk makk i den. Det var ikke særlig nyttig å dra store mengder fisk opp når man ikke hadde noe sted å gjøre av den. Handelsmennene i Bergen og Trondheim ville ikke ha denne

¹⁷ Ytreberg, 1946: 92

¹⁸ Andresen, 1994: 13

¹⁹ Andersen, 1994: 13

²⁰ Ytreberg, 1946: 29

²¹ Andresen, 1994: 44

²² Nielsen, 2014: 70

²³ Nielsen, 2014: 70

fisken, ei heller sei hyse og kveite.²⁴ Russerne så derimot nytte i all fisk, som de saltet ombord på båtene for så å frakte med seg hjemover.²⁵ Dette ga avsetning på fisk som nordmennene ellers ikke ville brydd seg om å fiske, slik at de kunne sette av mel og korn til vinteren.

Byttehandelen med allmuen var fordelaktig for kjøpmennene også. De kunne dra nytte av at befolkningens velferd, og dermed handlekraft, økte. Dersom allmuen satt igjen med et større overskudd var det mulig å bruke dette på andre varer, som kjøpmennene kunne tilby dem. Til å begynne med var også flere av kjøpmennene direkte involvert i fiske og handel, da de startet tidlig på året med salting slik at russerne kunne kjøpe opp varene idet de kom seilende inn havna.²⁶ Dette var for å gjøre handelen lettere for pomorene men også for å få lavere utgifter og høyere inntekter, og dermed større overskudd.

Byen og byfolket i 1801

For å etablere en ny kjøpstad måtte flere forutsetninger oppfylles. Det måtte befolkes, bygges og legges til rette for handel i området. Et steg på veien var handelsfrigivelsen, som effektiviserte handelsforholdet mellom pomorene og nordlendingene. Det var nå en annen systematikk enn tidligere; ikke bare var handelen lovlig, men den førte også med seg attraktive jobbmuligheter.

I folketellingen fra 1801 var det ni kjøpmenn med byborgerskap i Tromsø, av ei befolkning på 84.²⁷ Det gjorde dem til den tallmessig dominerende gruppen, men det betød ikke nødvendigvis at de *kun* livnærte seg på det. I en tiendeliste fra 1806 står det at fire av de ni var tiendebetalere, noe som betyr at de kunne ha drevet med kommersielt fiske i tillegg.²⁸ Det var ikke så veldig mange mennesker å oppdrive i området rundt og det kunne vært vanskelig å *kun* livnære seg av handel dersom det var lite handlende kunder.

Selv om befolkningen var liten ser man likevel klare konturer av en by. Dette er fordi kjøpstaden hadde en befolkning som skilte seg fra den på bygda gjennom næringsstruktur. I tillegg til kjøpmenn fantes det håndverkere, tjenere, smed, glassmester og to offentlige tjenestemenn (tolleren og læreren).²⁹ Selvsagt bodde det også kvinner i byen - to av de var til og med selvforsørgende.³⁰ Mellom 1801 og 1804 økte befolkningen, og det kom flere

²⁴ Nielsen, 2014: 69

²⁵ Nielsen, 2014: 69

²⁶ Nielsen, 2014: 71

²⁷ Andresen, 1994: 43

²⁸ Andresen, 1994: 43

²⁹ Andresen, 1994: 43

³⁰ Andresen, 1994: 44

kjøpmenn og bosatte seg byen. Halvparten av den mannlige befolkningen på denne tiden var fra Troms fylke, mens overraskende mange andre var tilflyttere fra Trondheim.³¹ En av disse var Hans A. Giæver, som vi kommer innom senere i oppgaven. Grunnen til denne tilflyttingen kan ha vært den gamle trondheimske handelsvirksomheten, jobbmuligheter, handelsfrihet, bygningshjelp staten bidro med, eller at det trolig var knappe ressurser i jordbruksbygdene i for eksempel Sør-Trøndelag på denne tiden.³² Uansett ble det skapt et bysamfunn som genererte arbeidsplasser og et handelsmarked.

Gjestgivere og kjøpmenn

De lokale gjestgiverstedene og jektebrukeiere hadde tidligere representert handelsstanden i området, men etter opprettelsen av Tromsø tollsted måtte disse drive handel gjennom den nye kjøpstaden og kjøpmennene, eller Bergen.³³ Det var langt til Bergen og kjøpmennene i Tromsø lå riktig nok nærmere, men de fungerte også som et fordyrende mellomledd samtidig som de kunne virke attraktive på lokale kunder. Dette førte naturlig nok til en ufordelaktig konkurranse mellom de nye kjøpmennene og gjestgiverne. Dersom gjestgiverne ønsket å selge andre varer enn fisk *måtte* de handle via byen, hvor kjøpmennene skulle ha sin fortjeneste.³⁴

Gjestgiverne lå strategisk plassert rundt byen, var pålagt å huse farende folk, gav fiskerne kreditt på verktøy og varer de trengte for å drive fiske, og de hadde brennevin.³⁵ I tillegg drev gjestgiverne i dette området med jektebruk. Det vil si at de skulle forsyne folk med nødvendighetsvarer sørfra. Til gjengjeld for frakten skulle folket la sine varer skipes med dem og delta i arbeid og vedlikehold med jektebruket.³⁶ «Arbeidet» kunne bety opp til to måneder skipsfart sørover for å handle, som da tok dem ut av gårds- og fiskebruket for den perioden. Lokalbefolkningen hadde på den måten skaffet seg et gjeldsforhold til gjestgiverne, som på sin side skulle forsørget allmuen mot at de enten arbeidet eller tok opp gjeld for verktøy.

«Byhandelen» ble etter hvert den nye normen, men med en seig start. Flere av de nye kjøpmennene var lokale, uten noe særlig kontakter utfor byen, kapital eller investorer.³⁷ De drev butikk i langt mindre grad enn gjestgiverne, som hadde en etablert kundebase og egne

³¹ Andresen, 1994: 45

³² Andresen, 1994: 46

³³ Andresen, 1994: 11

³⁴ Nielsen, 2014: 156

³⁵ Andresen, 1994: 17

³⁶ Andresen, 1994: 17

³⁷ Andresen, 1994: 47

jekter.³⁸ Etter hvert var hverken gjeld for verktøy og nødvendighetsvarer eller jekteartikler noe hinder for lokalbefolkningen til å handle med de nye kjøpmennene. Allmuen valgte det alternativet som virket mest gunstig, og da internasjonale konflikter påvirket utviklingen i handelsstrukturen etter 1807, ble kjøpmennene etter hvert et mer naturlig valg.

Handel og varelist

Et par av kjøpmennene som var tidlig ute med internasjonal handel på denne tiden var Giæver og Figenschou. De var de eneste større import- og eksportforretningen på denne tiden, og i 1793 hadde de fått tak i 300 våger havremel, 95 tønner rug, 58 tønner bygg og 35 tønner havre fra en russeskipper. En våg på denne tiden tilsvarer omtrent 17,9 kilo, så det var grei størrelse på antallet kilo som ble brakt inn. Året etter fikk de kjøpt 20 våger byggryn, 20 våger havregryn, ½ tønne høyfrø, 8 våger høy og 40 våger hvit såpe av en annen russer. De kjøpte også 518 våger rugmel, 151 våger byggmel og 6 våger høy av en tredje russer. Her ser vi at det for det meste går i nødvendighetsvarer, med unntak av hvit såpe. Resten var ressurser som var vanskelig å gro i nord, men livsviktig for overlevelsen til befolkningen. Denne beholdningen var verd 1750 riksdaler, og alt var solgt videre til allmuen i løpet av 1795.³⁹ Den raske omsetningen tilsier at varene var ettertraktet enda befolkningen var relativ liten. Mest sannsynlig ble varene solgt ut til distriktene også, da folk kom farende fra yttersida til Tromsø for å handle.

Vi ser et nytt innslag av «overflodsvarer» fra pomorene i 1796. I august kom det en russeskipper Audakim Waschin fra Arkhangelsk med tjære, rug, såpe, rugmel byggkorn, høy og 25 par *støvler*.⁴⁰ Dessverre var støvlene og noe av melet ødelagt av rotter, men mesteparten av de andre varene kjøpte Giæver og Figenschou. De igjen solgte russeren cirka 23 ½ tønne saltet torsk, 21 oterskinn og 22 reveskinn som han tok med seg tilbake til Arkhangelsk.⁴¹ Støvlene vitner om et behov som mest sannsynlig hadde blitt tilfredsstilt sørfra tidligere, da fra Trondheim eller Bergen. Dette innslaget fra Russland ville vært mest sannsynlig vært av utseende enn de norskproduserte, da trendene og moten nok ikke var helt lik.

Året etter kom det en russer med 520 alen «betrekkpapir», som her antas å være tapet.⁴² Dersom antakelsen er korrekt kan vi si at endringen av import allerede endrer seg tre år etter

³⁸ Andresen, 1994: 47

³⁹ Ytreberg, 1946: 169

⁴⁰ Ytreberg, 1946: 169

⁴¹ Ytreberg, 1946: 170

⁴² Ytreberg, 1946: 172

byen fikk kjøpstadsstatus. I 1794 var tross alt nesten alle varene Giæver og Figenschou kjøpte av russerne nødvendighetsvarer, noe vi ikke kan kategorisere tapet som. Dette tilsier også at det må ha vært en kjøpesterk gruppe som hadde råd til slik «luksus». Selv om 520 alen ikke er fryktelig mye dersom man regner 1 alen for 0,62 meter, vil det etter dagens standard på 25-30 meter per rull tilsvare omtrent 10-12 ruller. Det vil kunne gi minst tre store rom veggtapet!

I tollboka av 1797 ser vi en liten nedgang i antall russeskip som ankom byen, men det var bare midlertidig. I slutten av år 1800 kom igjen Audakim Waschin fra Arkhangelsk, samt fire andre russere.⁴³ Da var det kun nødvendighetsvarer de tok med seg, og dro ut med skinnvarer, brennevin, tøy og lignende. Året etter kom Waschin tilbake, da med fem andre russeskipper. Til sammen førte de inn 9148 våger rugmel, 119 tønner rug, 67 våger havregryn, 44 ½ tønne byggkorn, 7 tønner havremel og noen andre småvarer.⁴⁴ Dette var enorme mengder livsviktige varer, i alle fall når vi ser på hva som ble kjøpt innenlands fra: 10 tønner rugmel og ½ tønne byggryn.⁴⁵ Det som ble kjøpt sørfra var av en ubetydelig mengde sammenlignet med russemelet. Allerede her ser man at handelen sørover begynte å tynnes kraftig ut, og hvor viktig forbindelsen østover var. Det var etterspørsel på varene i byen, og russerne hadde tilbudet. Til gjengjeld hadde kjøpmennene i Tromsø noe russerne ønsket å bytte til seg, som gjorde handelen til en vinn-vinn situasjon for begge partene.

For allmuen var pomorhandelen svært viktig, spesielt når innførselen sørfra var så liten som i 1800. Russemelet ble som oftest levert i matter, det vil si sekker flettet av bast, og veide 44 kilo.⁴⁶ En enkelt av disse mattene kunne brødfø en familie på *åtte* personer i to måneder.⁴⁷ Over 9000 våger kunne altså mate befolkningen mye lengre enn de 10 tønnene fra Norge.

Napoleonskrigene i Nord

I krigs- og blokadeårene mellom 1807 og 1814 ble handelsforbindelsen mellom Nord-Norge og Bergen nærmest brutt.⁴⁸ I 1808 for eksempel kom det ikke ett eneste skip fra Bergen til Tromsø. Jektene som ikke hadde blitt kapret i de første blokadeårene møtte vanskeligheter da de kom frem til Bergen, da det var lite korn å oppdrive og det de fikk tak i hadde steget voldsomt i pris. Før krigen hadde ei tønne bygg blitt betalt med 5,5 våger fisk, sammenlignet

⁴³ Ytreberg, 1946: 173

⁴⁴ Ytreberg, 1946: 174

⁴⁵ Ytreberg, 1946: 174

⁴⁶ Nielsen, 2014: 69

⁴⁷ Nielsen, 2014: 69

⁴⁸ Andresen, 1994: 49

med 25 våger i 1812.⁴⁹ Befolkningen hadde ikke forsynt seg med krig for øye og det ble fryktet sult dersom man ikke fikk tak i nok mat. Vi skal se nærmere på hvorfor Russland ble den nordnorske befolkningens viktigste handelspartner under krigen.

Som et svar på kontinentalblokaden gikk engelskmennene mellom 1808 og 1810 inn med kaperkrig i de nordlige farvannene. Da både Finnmark og Kolakysten var sårbar siden de nesten ikke hadde militære befestninger, viste dette seg som et effektivt virkemiddel.⁵⁰ Her skjøyt de blant annet russiske fiskebåter med kanoner og gikk i land langs Kolakysten og Kvitsjøen for å plyndre og herje. Orlogsbriggene «Snake», «Fancy» og «Nightingale» patruljerte langs kysten i Finnmark og flere handelssteder ble forlatt i frykt for okkupasjon.⁵¹ Samholdet mellom Danmark-Norge og Russland hadde naturligvis blitt styrket under krigen da de begge var alliert med Napoleon, noe som fremmet handelen østover da den sørover sviktet totalt.⁵²

Som nevnt tidligere var det få skip som kom seg nordover etter at britene hadde senket den dansk-norske flåten, og det ble matmangel i landsdelen. Den norske regjeringskommisjonen av 1807 arbeidet hardt for å skaffe befolkningen mat, og redningen ble Russland.⁵³ Hele 20-25 000 tønner korn var kjøpt i Arkhangelsk i april 1808, på kongens regning. Da man ikke hadde midler til å frakte varene på ble russerne nødt til å transportere det også. Allerede 10. august samme år kom skipper Gabriel Kokonin med skipet «St. Zari Constantin» og 718 tønner rug. De følgende dagene kom store mengder skip, og hele 21 stykker ble sendt videre til Bodø, som også måtte forsynes nordfra.⁵⁴

Tilstanden for almuen var i det hele elendig. Sommeren 1810 var kald og sur, og høsten slo aldeles feil. Bare kornmagasinene reddet folk fra hungersnød.⁵⁵

Disse kornmagasinene var etablert på statens bekostning og skutene fra kvitsjøområdet forsynte dem og bygdemagasinene.⁵⁶ Kornet som ble lagret i de kongelige kornmagasinene ble fordelt som fattighjelp, handelsvare og lån.⁵⁷ Pengene hadde forsvunnet ut av landsdelen så varer måtte handles på kreditt eller byttes i andre varer. I 1809 ble om lag 500 tønner solgt

⁴⁹ Andresen, 1994: 49

⁵⁰ Nielsen, 2014: 74

⁵¹ Nielsen, 2014: 75

⁵² Nielsen, 2014: 74

⁵³ Nielsen, 2014: 75

⁵⁴ Ytreberg, 1946: 185

⁵⁵ Ytreberg, 1946: 192

⁵⁶ Andresen, 1994: 49

⁵⁷ Nielsen, 2014: 75

billig til allmuen i Tromsø, da til 9 riksdaler, 3 mark og 11 skilling per tønne.⁵⁸ Dette samarbeidet ble så viktig under krigsårene at myndighetene i Danmark-Norge utvidet privilegiene som var gitt i 1789. Til å begynne med var det tenkt at Finnmark amt skulle ha 20 års handelsfrihet, noe som da ville endt i 1809. På grunn av dårlige avlinger og fiske ble dette endret, og distriktet Tromsø fikk med det fritak inn- og utførselstoll av trafikken fra Nord-Russland ut krigstida. Samarbeidet viste seg faktisk så effektivt at det ble et midlertidig opphold 1811, da staten stanset den offentlige importen fordi kornmagasinene var fulle. Etersom befolkningen kjøpte ut og brukte opp lagrene måtte de fylles på ny, var importen i gang igjen året etter.⁵⁹

Gjennomfarten til og fra Bergen og Trondheim hadde bygd seg sakte men sikkert opp igjen, og i 1812 var det 11 jekteskipere fra distriktet som dro sørover.⁶⁰ Det var for det meste kolonialvarer, sprit og tobakk som ble hentet derfra, mens matvarer og fiskeutstyr kom fra Russland.⁶¹ Selv etter tsar Alexander hadde brutt med Napoleon og alliert seg med engelskmennene, dominerte russerne handelen med Tromsø. Byen var uten tvil blitt et attraktivt handelssted og konkurransen om å fylle matbehovet deres trakk til seg 41 russeskuter i 1814, og 18 til distriktet.⁶² Krigen hadde snudd hele handelssituasjonen på hodet, og Tromsø utførte 335 våger rugmel til Trondheim dette året.⁶³ Det var neppe noe kjøpmennene i Trondheim hadde sett for seg 20 år tidligere!

En skal likevel ikke overdrive betydningen av nødvendighetsvarer fra Russland. Det er et faktum at det i Tromsø døde flere enn det ble født gjennom nesten hele krigsperioden, med unntak av 1814.⁶⁴ Grunnen til at Tromsø var det eneste prestegjeldet i Senja og Tromsø fogderi som ikke hadde befolkningsnedgang må derfor ha vært tilflytting. Selv om kornlagrene gjorde at befolkningen i Tromsø var bedre stilt med mat ser det ut til at folk ikke taklet blokade og lokale uår godt.⁶⁵

Handel og russere i etterkrigsårene

Mengden skip som ankom under krigsårene etablerte Tromsø i sin rolle som distriktets handelssentrum. Freden skapte nye forbindelser med utlandet, som nesten utelukket ble

⁵⁸ Ytreberg, 1946: 186

⁵⁹ Ytreberg, 1946: 195

⁶⁰ Ytreberg, 1946: 194

⁶¹ Ytreberg, 1946: 196

⁶² Ytreberg, 1946: 198

⁶³ Ytreberg, 1946: 198

⁶⁴ Andresen, 1994: 50

⁶⁵ Andresen, 1994: 51

oppretholdt av utenlandske skip. Det var ikke bare Russland som bidro til handel lengre. Når det kom til import seilte de utenlandske skipene forbi Bodø og til Tromsø, fordi her var det større mulighet for omsetting på grunn av distribuering til distriktene, samt russehandelen.⁶⁶ Bremerhukkerter og brigger fra Bremen, London, Rostock, Frankrike, Flensburg og Pommern kom med brennevin, murstein, salt og silkesjal.⁶⁷ De internasjonale konjunktorene etter napoleonskrigene gjorde at utenrikshandelen lå nede mange steder, samtidig som flere skip stod uten arbeid. De måtte brukes for å generere avkastning, og løsningen ble steder som Tromsø.⁶⁸ Flere av de lokale hadde også fått vind i seilene, og fraktet varene sine ut av byen til fjerntliggende områder. Et eksempel er kjøpmann Nicolai Blichfeldt, som i 1826 eksporterte over 12 000 våger tørrfisk og 250 tønner tran til Hamburg, Bilbao, St. Petersburg og Plymouth.⁶⁹

Mens skipene fra sør(..) førte med seg luksuspreget varer som fint og mindre fint brennevin, bomullsstoffer og spesielle kolonialvarer, og dro av gårde med lett omsettelig tørrfisk og tran, brakte de russiske skipene det livsnødvendige kornet til byens kjøpmenn.⁷⁰

Fremdeles var russehandelen hovedkilden til kornvarene, og det gjensidige handelsforholdet som hadde blitt opprettet på slutten av 1700-tallet fortsatte. Pomorhandelen hjalp fremdeles kjøpmennene i byen til overskudd, og gjorde dem tiltrekkende for allmuen i distriktet, og viktigst av alt: for omverdenen. Den ble spesifikt sett på som et trekkplaster, og byen blomstret med den.

En av de som oppsøkte Tromsø var eidsvollsmannen Gustav Peder Blom. I sin bok *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*, nevner han byen som sentrum for skinnhandelen med Russland.⁷¹ Her ble skinn fra området rundt, men også Bergen og Tyskland, solgt videre til russerne.⁷² I boken er det oppført en nøye vareliste over hva som ble importert og en grovere liste over hva som ble eksportert i årene 1820-1827. Reveskinn er ett av skinnproduktene som øker kraftig på disse årene, og går fra 258 til 666 stykker på syv år. Av varelistene kommer det også frem forskjellige produkter som ikke er av kategorien «nødvendighetsvarer». En av disse er innførselen av for eksempel frukten fiken, som mellom 1820 og 1826 gikk fra 21 pund til 502 pund. Et annet eksempel er

⁶⁶ Ytreberg, 1946: 250

⁶⁷ Andresen, 1994: 63

⁶⁸ Andresen, 1994: 63

⁶⁹ Ytreberg, 1946: 248

⁷⁰ Andresen, 1994: 64

⁷¹ Blom, 1830: 282

⁷² Blom, 1830: 282

silkevarer, som i samme tidsrom gikk fra 4 til 6 pund.⁷³ Ikke bare fantes det en kjøpekraftig gruppe som kunne bruke penger på slik, den ser også ut til å ha økt i løpet av 1820-1827 da varene kom inn i større mengde.

I sitt første møte med russerne skriver Blom hvordan de satte fargepreg på byen: kvinnene gikk med nasjonaldraktens sterke farger og skipperne med kasakklignende kofter, grønne frakker og turbanlignende hodeplagg. Han fortsetter med å male et bilde av russerne som kraftige, arbeidsomme folk, men dog litt kvass i kantene. «Bare de skipperne som omgikkes handelsmenn, hadde en viss dannelse.»⁷⁴ Under hviletid og arbeid sang de sine firstemmige nasjonalsanger, noe han var meget imponert over. På en av russelodjene fikk han servert kinesisk te, konfekt, hvetebrød og champagne.⁷⁵ Her ser vi innslag av luksuriøse og eksotiske varer, selv om eksempelet ikke er et salg eller en byttehandel, men gjestfrihet. Likevel vitner det om at det befant seg slike varer i Tromsø i 1827, på båter som tidligere nesten utelukket hadde kommet med nødvendighetsvarer.

Som tidligere nevnt hadde tollavgiftene blitt midlertidig suspendert under krigsårene, og etter 1815 skulle det betales toll og avgifter igjen. Men for å fremme handel og vekst ble dette en midlertidig affære da det på ny ble tollfrihetsår mellom 1828-1839.⁷⁶ Faktisk ble trafikken av russiske skip så stor i disse årene at den skotske reisende Samuel Laing hevdet at de to nordligste amtene i Norge bare kunne regnes som norsk åtte uker i året.⁷⁷ Kun under vinterfiske var de ikke avhengig av russiske forsyninger. Blom understrekte også i boken av 1827 at Tromsø var langt mer uavhengig av bergenshandelen enn de andre sognene i Nordlandene, nettopp på grunn av de russiske forsyningene.⁷⁸ De russiske fartøyene tilføyde nok nødvendighetsvarer til byen slik at befolkningen slapp å reise ut av den for å få tak i nok.

I 1839 var 43 av 71 skip som lå til kai i Tromsø russiske.⁷⁹ På denne tiden skriver kildene at det ble importert støvler og sko fra Russland, noe som heller ikke kan kategoriseres som nødvendighetsvarer. Her kommer det tydeligere frem at russerne ønsket å handle med kjøpmennene i Tromsø for å bytte *til* seg utenlandske varer.⁸⁰ Fiskevarer og skinn var bare to av produktene som var ettertraktet, og ikke bare av norsk kvalitet. 4. juli 1839 solgte

⁷³ Blom, 1830: 284, 286

⁷⁴ Ytreberg, 1946: 402

⁷⁵ Ytreberg, 1946: 402

⁷⁶ Ytreberg, 1946: 252

⁷⁷ Nielsen, 2014: 157

⁷⁸ Blom, 1830: 292

⁷⁹ Ytreberg, 1946: 254

⁸⁰ Andresen, 1994: 66

kjøpmann Andreas Ebeltoft sr. 100 tyske reveskinn og 35 amerikanske oterskinn, til en verdi av 300 spesidaler.⁸¹ Salomon Kraft skriver at russerne henter nødvendighetsvarer i Hammerfest, og

(..)medan Tromsö är orten, dar tillika varor uppvisas som bildar underlag för förbindelser mellan Vita havets värld och mera centrala delar av jordens störste rike.⁸²

Hammerfest ligger naturlig nærmere Russland og var da i bedre posisjon til å selge dem fersk fisk, mens Tromsø var mer konkurransedyktig på importerte varer.⁸³ De internasjonale kontakter var en av hovedårsakene til at pomorene fortsatte å oppsøke Tromsø, og vareflyten hadde fått et annet mønster enn tidligere. Det var flere internasjonale aktører som bidro til et større nettverk og bredere spekter av varer.

Byen var blitt betydelig mer attraktiv etter krigen, og eksporten av fisk og tran hadde økt mange ganger opp mot 1850-tallet. Bare fordi russerne hadde lagt om kjøpsvanene sine betød det absolutt ikke at man ikke fikk solgt fisken fra Tromsø. På slutten av 1840-tallet var Tromsø den nest største eksportøren av tørrfisk i landet, etter Bergen.⁸⁴ Allmuen nøt også godt av den internasjonale oppmerksomheten, da de fikk solgt egne varer til høyere pris enn tidligere. Kjøpmennene fungerte fremdeles som et fordyrende mellomledd og var de som handlet direkte med de utenlandske kjøperne.

Gjestgivere og kjøpmenn etter krigen

Mellomkrigstida var kjøpmennene og handelens tid. Nye bedrifter ble dannet, ofte av lokale men fremdeles med innslag av tilflyttende kjøpmenn fra Trondheim. Som vi har sett til nå var det handelen som var grunnlaget for veksten av byen, og fisken var byggverket rundt handelen. Det var fisken som ble byttet mot korn og andre varer, og bøndene som stod for fiskingen. Tidligere var det bergenskjøpmennene som dro nytte av den, mens på 1800-tallet ble det byens egne kjøpmenn. Gjestgiverne hadde hatt en sentral rolle i frakt og bytte av varer, men deres rolle hadde endret seg dramatisk etter napoleonskrigene. Rundt 1815 var det gjestgiverne i Senja og Tromsø fogderi som hadde størst handel av de to partene, men fem år

⁸¹ Andresen, 1994: 66

⁸² Andresen, 1994: 66

⁸³ Andresen, 1994: 67

⁸⁴ Andresen, 1994: 63

etterpå var det motsatt.⁸⁵ I 1820 hadde tromsøkjøpmennene større utførsel enn den samlede bergens- og russehandelen fra distriktet.⁸⁶

Gjestgivernes rolle minket altså i takt med at kjøpmennenes rolle økte. Jektebruken gikk også tilbake, og ikke bare blant gjestgiverne som hadde brukt denne formen for frakt. I løpet av 1830-tallet var alle jektebriteiere sluttet med bergensfart.⁸⁷ Et eksempel er Tussøy, hvor jektebruket ble auksjonert bort i 1839, og Storsalen solgt til Tromsø. Like etter fulgte brygga til det tidligere livlige handelsstedet, som også ble satt opp i byen.⁸⁸ To av fire gjestgivere på denne tiden måtte legge opp, fordi direktehandelen til byborgerne med allmuen svekket deres grunnlag. Men var dette til fordel for distriktene? Både ja og nei. Fremveksten av byen *sikret* forsyninger, noe som ikke hadde vært tilfelle da gjestgiverne og jektebruken dominerte. Det var også tidssparende, da en tur til Bergen og tilbake kunne ta opp til to måneder. En jekt var bemannet med åtte til ti mann, som da ble tatt ut av annet produktivt arbeid til både en og to runder sørover i løpet av et år.⁸⁹ Denne positive effekten gjorde at man hadde større mulighet til å produsere utover eget behov, som igjen kunne føre til videre salg. En annen positiv ting med at handelen ble lagt nærmere, var at kvinnene også fikk ta del i den. Der de hadde blitt holdt utenfor bergenssturene, kunne de nå være med på handelen i Tromsø.⁹⁰ De kunne velge ut tøy til kjolene sine selv, de fikk sett byen og folket på nært hold og innslag av det globale samfunn i form av fremmede skip og mennesker.

På de negative sidene var de lokale kjøpmennene i mer umiddelbar nærhet til å hente inn gjeld dersom ting skulle gå den veien. Bergenskjøpmennene hadde for det meste kun vært interessert i boet, mens kjøpmennene i Tromsø også så nytte i hus, båt og redskaper.⁹¹ Dette gjorde gjelden litt mer risikofylt dersom etterlatte plutselig ble stående uten hus og grunn. Bergenssturene hadde også vært noe unge menn så frem til, både kulturelt og opplevelsesmessig. Håvard Dahl Bratrein sa at

⁸⁵ Andresen, 1994: 59

⁸⁶ Andresen, 1994: 59

⁸⁷ Andresen, 1994: 59

⁸⁸ Andresen, 1994: 59

⁸⁹ Andresen, 1994: 60

⁹⁰ Andresen, 1994: 62

⁹¹ Andresen, 1994: 61

En rik tradisjon, en omfattende og viktig del av folks hverdag og sosiale liv var borte. Her kunne den nye oppkomlingen av en liten by som Tromsø by ei svært mager erstatning, selv om handelsborgerskapet her var av nokså internasjonal opprinnelse.⁹²

Selv om de kulturelle innslagene fra internasjonale farvann ga en liten smakebit på verden utenfor, mente Bratrein at det ikke var erstatning nok for turene til Bergen, som så lenge hadde vært en del av nordnorsk tradisjon.

Samlet sett kan man se at Tromsø fungerte som et handelssentrum for området, hvor inn og utførsel for det meste gikk på andres premisser. Da utenlandske skip stod for frakt, og ikke lengre jektebrukeierne, gikk det i direkte tap for distriktene. Men for området totalt ble det etter hvert kompensert ved at et overskudd av handelen ble igjen i landsdelen, da hos kjøpmennene. Det var ikke mye kapital å hente til å begynne med, men utover 1840-tallet stilte kjøpmennene seg sterkere. I håp om større fortjeneste begynte de å distribuere fisken selv på markedene lengre sør, de bestilte varene de ønsket, de kunne tåle et lite økonomisk tap og de hadde skaffet seg internasjonale kontakter.⁹³ Likevel stod de ikke sterkt nok til uavhengighet fra de innkommende skipene, men den stadig bedre økonomien lot kjøpmennene anskaffe seg skip. Skipene gjorde også at de selv kunne tjene på frakten, samtidig som det gav arbeidsplasser til de lokale.⁹⁴

Krimkrigen i nord

For å danne et sammenligningsgrunnlag opp mot Napoleonskrigene, som kom i byens oppstartstid, tar vi så for oss den neste konflikten som påvirket byen. Den neste internasjonale konflikten var Krimkrigen, også denne gangen var Tromsøs hoved-handelspartneren involvert. Norge var nøytral under denne krigen, men ble indirekte påvirket, noe som er vanlig under krigstid.

Skonertbriggen «Napoleon» og kaptein Elling Carlsen brakte 17.mars 1854 med seg nyhetene om krigsutbrudd, i form av et nummer av «Times» datert 6. mars.⁹⁵ Krimkrigen var et faktum, med Frankrike og England på den ene siden, og Russland på den andre.

Vestmaktene igangsatte en ny blokade av Kvitsjøen, noe som betød en omlegging av

⁹² Andresen, 1994: 64

⁹³ Andresen, 1994: 64

⁹⁴ Andresen, 1994: 64

⁹⁵ Ytreberg, 1946: 488

russehandelen for nordområdene. Tsaren og vestmaktene hadde tillatt handelen mellom allmuen i amtet og russerne midlertidig, men handelen ble praktisk talt stanset.⁹⁶

På våren 1854 begynte engelske og franske krigsskip å gå utfor norskekysten og mot Kvitsjøområdet, og skipperne følte seg truet.⁹⁷ Russeskipperne Antonoff og Durakin var to av kun fire som våget seg inn Tromsøysundet i løpet av forsommeren.⁹⁸ Slik ble det at tromsøværingene ble de som gikk i ballast østover. Rollene hadde nå snudd helt for byen som var så avhengig av pomorene. Kaptein Jacobsen tok skonnerten «Tromsø» og ble den første som la i vei mot Arkhangelsk.⁹⁹ Han ble straks etterfulgt av en Albrethson med «Statsraad Hegermann», Hægstad med «Superb» og konsul Mack sendte også en jekt.¹⁰⁰ De nevnte var kun noen få av flere som rakk å dra mot Kvitsjøen før blokaden ble satt til verks 1. august 1854.¹⁰¹ Håpet var å få importert mest mulig nødvendighetsvarer før kontakten ble brutt.

Etter blokaden ble satt til verks var det kun norske fartøyer opp til 40 kommerselester (lasteenhet) med papirer som stadfestet at reisen gjaldt forsyninger av Finnmark, og signert norske orlogssjefer, som fikk gå gjennom blokaden. Det fantes flere skip som dermed var for store for å gå gjennom blokaden. Disse skipene dro til andre deler av verden, som for eksempel kaptein Jacobsens «Tromsø» som gikk til Middelhavet med tørrfisk. Selv om en av Tromsøs største handelspartnere hadde blitt forhindret å gjøre handel slik som før, stanset ikke virksomhetene i byen. Eksporten fra Tromsø i 1854 var på blant annet 111 229 våger tørrfisk og 746 820 pottes tran, som tilsvarer omtrent 1/8 av Norges eksport av disse varene.¹⁰² Til at det var konflikter som involverte flere handelspartnere klarte man å vedlikeholde handelsflyten i byen.

Kildene viser at tromsøskipene var de som opprettholdte handelsforbindelsen med Russland utover krigsårene denne gangen. Det var et par skipper fra Arkhangelsk som kom med mel, men mesteparten gikk altså fra Norge. I 1855 ble blokaden håndhevet strengere, og de utenlandske forsikringsselskapene som ble brukt da nektet å forsikre mindre skip som gikk til Kvitsjøen.¹⁰³ Kjøpmennene i Tromsø sendte derimot alle disponible skip, uansett størrelse, til Arkhangelsk så snart blokaden var hevet på høsten igjen. Da blokaden var hevet 13. oktober

⁹⁶ Ytreberg, 1946: 489

⁹⁷ Ytreberg, 1946: 489

⁹⁸ Ytreberg, 1946: 489

⁹⁹ Ytreberg, 1946: 490

¹⁰⁰ Ytreberg, 1946: 490

¹⁰¹ Ytreberg, 1946: 490

¹⁰² Ytreberg, 1946: 492

¹⁰³ Ytreberg, 1946: 493

var det rederne selv som måtte bære risikoen ved å dra til Russland, så de ordnet en gjensidig forsikring med lav verdisetting.¹⁰⁴ Befolkningen måtte ha mat, og man måtte finne veier å skaffe det på. I løpet av sommeren hadde russelodjene forsøkt å ta seg til Norge, men hele 60 stykker hadde blitt stoppet av britene og franskmennene. Skipene fra Norge som hadde kommet seg til Arkhangelsk ble lastet dag og natt, men da forbudet mot utførsel av korn fra Russland kom og vinteren frøs på, stod plutselig 16 av skipene fast.¹⁰⁵ Det må ha vært en betydelig mengde varer som da ble forsinket, som igjen må ha påvirket både handel og levekår i Tromsø. Dessverre sier ikke kildene noe direkte om dette.

Som vi har sett var det byens egne fartøy som hadde overtatt en stor del av importen og eksporten til Tromsø og distriktet. Man ble også mer selvstendig med større antall hjemmehørende fartøy enn tidligere da man var avhengig av transport fra Russland. På grunn av god fortjeneste på eksport av fisk og tran til andre land ble tapet av russehandelen erstattet.¹⁰⁶ Vi ser at båndet mellom den nordlige delen av Norge og Russland løsnet etter hvert som byen vokste og ble mer attraktiv for andre aktører.

Byens økonomi under Krimkrigen

Tromsøs handelsomsetning, inkludert landdistriktet, steg fra 268 000 spesidaler i 1853 til 340 000 spesidaler i 1855. Selv om krigen gjorde det vanskeligere å få tak i nødvendighetsprodukter, var handelsomsetningen stigende. Tolldistriktet hadde i 1845 rundt 2000 personer fastboende, sammenlignet med nærmere 3000 i 1855, og 42 fartøy.¹⁰⁷ Dette var en kraftig økning skip dersom man sammenligner med tiden under Napoleonskrigene, hvor det nesten ikke var båter å oppdrive. Da hadde de norske skipene blitt kapret eller ødelagt med de danske, mens denne gangen var Norge nøytral og hadde mulighet til å drive sjøfart. Byens økonomiske vekst hadde lagt grunnlag for at befolkningen kunne bruke midler på bygging, kjøp og drift av fartøy, mens områdets posisjon og handel ga avkastning på driften.

Etter Nikolai 1s død ble det sluttet fred mellom Russland og vestmaktene i 1856.¹⁰⁸ De neste to årene ble preget av etterkrigskonjunktur hvor det måtte etterfylles varer der det tidligere hadde vært mangler. Russerne overtok snart importen fra Kvitsjøområdet igjen, men tromsøskutene fortsatte å dra dit.¹⁰⁹ I 1856 gikk 6 av byens fartøy dit, blant annet «Tromsø»,

¹⁰⁴ Ytreberg, 1946: 496

¹⁰⁵ Ytreberg, 1946: 496

¹⁰⁶ Ytreberg, 1946: 496

¹⁰⁷ Ytreberg, 1946: 497

¹⁰⁸ Ytreberg, 1946: 497

¹⁰⁹ Ytreberg, 1946: 497

«Hegermann» og «Polarstjernen», som alle hentet melvarer.¹¹⁰ I løpet av sommeren hadde 30 russeskuter lagt til kai i Tromsø, men kildene sier ikke noe om hva de hadde med seg, bare at de tok skinn, tørrfisk, tøy og kaffe med seg tilbake.¹¹¹

By- og befolkningsvekst, fra 1794 til omtrent 1860

Av byene som hadde fått kjøpstadsprivilegiet omtrent samtidig, var det Tromsø som hadde hatt størst befolkningsvekst i løpet av de første 60 årene. Dersom man legger sammen by og bygd i 1855 bodde det over 6500 mennesker i Tromsø-området, noe som tilsier en stabil økning.¹¹² Norge generelt hadde en sterk befolkningsvekst mellom 1801-1865, med en fordobling i folketall.¹¹³ En av årsakene til dette er at dødeligheten til spedbarn ble redusert, og i Tromsø ble det født mellom 32 og 40 barn pr 1000 innbygger i året, som da var høyere enn gjennomsnittet på landsbasis som lå på omtrent 30.¹¹⁴ Dødsraten var på gjennomsnittsnivå, mellom 15 og 24 døde pr 1000.¹¹⁵

I 1825 hadde det kommet en apoteker til byen, som hadde kunnskap og midler til rådighet. Fra 1831 fikk byen også en distriktslege med utdanning, Henrik Erdmann Finch.¹¹⁶ Han mente det var på høy tid å få en utdannet jordmor til byen, og fikk innsatt Anne Næss fra Trondheim i stillingen i 1832.¹¹⁷ Et høyere antall kvinner i selve byen resulterte også i flere barnefødsler. Nye og mer spesialiserte arbeidsplasser viser til behovet til en stadig økende befolkning. Med utvidelse av helsetilbudet, bedre tilgang på mat og andre ressurser samt skoletilbud, trakk byen til seg flere innbyggere samtidig som det var lettere å ta hånd som de som var der.

Endringsprosess

Krimkrigen hadde skutt fart i Skipsverftet, som var den største av alle arbeidsplassene i byen etter krigen.¹¹⁸ Siden russeskipene hadde stanset midlertidig måtte det bygges skip og de gode fortjenestene på dette hadde lokket folket til å produsere. Det var ikke bare Skipsverftet som var nytt. Mack ølbryggeri, hermetikkfabrikken, tønnefabrikken, teglverket og så videre, ble

¹¹⁰ Ytreberg, 1946: 498

¹¹¹ Ytreberg, 1946: 498

¹¹² Andresen, 1994: 81

¹¹³ Andresen, 1994: 80

¹¹⁴ Andresen, 1994: 81

¹¹⁵ Andresen, 1994: 81

¹¹⁶ Andresen, 1994: 89

¹¹⁷ Andresen, 1994: 91

¹¹⁸ Andresen, 1994: 216

etablert i siste halvdel av 1800-tallet.¹¹⁹ De nye produksjonsmetodene vitner om et hamskifte i Norge, hvor alt skulle effektiviseres og skape et overskudd. Jordbruksnæringen og fiskenæringen var intet unntak, og de skulle moderniseres og legges om til salgsproduksjon.

Byen var ikke noe industriby slik som trenden i Europa var på denne tiden, da primærnæringene fortsatte å dominere området og ikke industrien. Da var mindre innslag av industri kan man heller si at det var en produksjonsby. Samtidig hadde også Tromsø inkorporert Ishavet i det som kan kalle byens ressursomland. Omleggingen av de tradisjonelle næringene og oppblomstringen av nye viser at byen gikk en ny tid i møte, og Tromsø slik vi har sett den til nå var på nytt i endring. Etter 1865 sank importen av russemel, og i 1899 var den halvert.¹²⁰ Dette skyldte i første rekke at man ble mindre avhengig av pomorene, da det begynte å komme enda billigere korn fra Amerika.¹²¹ En historisk epoke for Tromsø by ble avsluttet i 1917 med den russiske revolusjonen.

Analyse

Gjennom denne oppgaven har vi tatt for oss pomorenes rolle i utviklingen av Tromsø by. For det økonomiske bakteppet for byutviklingen viste pomorhandelen seg som avgjørende, spesielt i oppstartsfasen og under napoleonskrigene. En direkte konsekvens av handelsfrigivelsen og etableringen av tollstedet var at pomorhandelen fikk en eksplosiv start i distriktet. Etter lang tid med negative sanksjoner til pomorhandelen endte staten opp med å støtte opp under denne, spesielt da nordområdene slet som mest med å få tak i nødvendige kornvarer. Når det kommer til valg av beliggenhet for nytt tollsted for Tromsø og Senja var russehandelen svært betydningsfull. Sommerfeldts vektlegging av skipsgjennomfart var i takt med samtida, da dette var nordområdenes hovedkontakt med omverdenen. Norge er et langstrakt land og sjøveien var måten å holde kontakten mellom nord og sør på. Internasjonale aktører benyttet seg også av denne, og knutepunktet hvor handelen da foregikk var viktig for å skape en by som kunne vokse. Russehandelen ble så en indirekte påvirkning for kommisjonen om hvor tollstedet for Tromsø og Senja skulle ligge.

Nordområdene ble mer attraktiv for tilflyttere og andre internasjonale kontakter. Den økende handelsflyten tilførte nødvendighetsprodukter til en befolkning i nød, men også under fred. Varelistene og toll-listene viser at handelsmønstre og etterspørsel endret seg som byen vokste og befolkningen ble større. Dette antas å være på grunn av at flere mennesker trenger mere

¹¹⁹ Andresen, 1994: 216

¹²⁰ Andresen, 1994: 68

¹²¹ Andresen, 1994: 68

mat, men også at større befolkninger har flere samfunnsgrupper. Kjøpmannsgruppen ville hatt et annerledes forbruk enn bonden eller fiskeren, da de tjente mer og dermed hadde mer penger å bruke utover det absolutt nødvendige. Eksempler på dette er «overflodsvarer» eller «luksusvarer» som tapet, støvler, fiken og silkevarer. Disse varene representerer et forbruk som beviser klasseforskjeller, og muligens en større gruppe som har fokus på prestisjen som følger med enkelte varer. Borgerskapets økte fokus på representasjon gjennom luksusvarer er en gjenspeiling av samtida, hvor man skulle vise status gjennom eiendeler.

Oppgaven skulle se på om pomorenes rolle var like sterk under Krimkrigen som Napoleonskrigene, men som vi har sett var rollene noe snudd under sistnevnte. Det at Norge da var nøytral gjorde at det ikke ble en blokade på lik linje med Napoleonskrigene, det førte heller til begrensninger. De russiske skipperne våget seg ikke forbi blokadene og nordmennene måtte ta saken i egne hender. Kornet var like viktig og Russland var fremdeles hovedleverandør, men byen hadde blitt mer selvstendig i form av egne skip og kunne dermed oppsøke pomorene på egne markeder. Blokaden hadde ikke hatt like stor betydning fordi omleggingen av handelsrutene og andre tiltak gjorde at russemelet likevel fant veien inn til byen. Handelen hadde altså en annen karakter enn under foregående krig. Båndet mellom nordlendingene og pomorene hadde løsnet da flere andre internasjonale aktører oppsøkte byen. Tromsø hadde oppnådd å bli et attraktivt handelssted med flere som supplerte markedet med nye og eksotiske varer, som akkumulerte til bedre vareflyt og bredere kundegruppe. På grunn av økt etterspørsel av tran og fisk ble det eksportert i større grad enn før Krimkrigen brøt ut. På denne måten var byen mindre avhengig av russerne, fordi det ikke bare var de som ville kjøpe varene nordlendingene hadde.

Kjøpstadsrettighetene førte med seg nye samfunnsgrupper som var med på å etablere et bysamfunn med en annen næringsstruktur enn på landsbygda. Gjestgiverne og kjøpmennenes rolle endret seg drastisk gjennom denne fasen. Sentraliseringen av handelen bidro til å stadfeste Tromsø som distriktets knutepunkt, og befolkningen flyttet handelsmønsteret fra gjestgiverne og inn til byen. Det gikk fra fiskerkultur til kjøpmannskultur, som gjenspeiles i områdets økonomiske vekst. Overskuddet av handelen ble igjen i landsdelen og banet vei for nye næringer og etter hvert nye produksjoner. Kjøpmennene ble som vi har sett såpass handlekraftig at de med tiden investerte i andre næringsområder som for eksempel skipsverft og ølbryggeri. Likevel tok ikke industrialiseringen over byen da man ikke var totalt avhengig av fabrikk og industri. Fisk og jordbruk var dominerende lenge etter oppgavens tidsavgrensning.

Som nevnt skal man ikke overdrive russernes rolle for befolkningsvekst. Det var flere faktorer som førte til at befolkningen vokste og trivdes i området, og denne oppgaven tar ikke for seg alle disse. Byen ble mer selvstendig, men hadde likevel sterke bånd Bergen og Trondheim, som heller ikke har fått mye oppmerksomhet da det var forbindelsen med Russland det skulle fokuseres på. Likevel hadde russerne fått en spesiell plass i de lokales hverdag, og utdragene fra Gustav Peder Bloms bok gir oss et lite innblikk i dette.

Avslutning/konklusjon

Tromsø hadde lenge vært en del av det internasjonale markedet, hvor russerne hadde spilt en vesentlig rolle. Russehandelen vises som et naturlig fenomen på grunn av geografisk plassering. Det falt allmue og kjøpmenn naturlig til å handle med de som lå dem nærmest, da i form av pomorskuter som oppsøkte området for å drive byttehandel. Det var etterspørsel og tilbud som regjerte, og i perioden oppgaven tar for seg ser man at befolkningens handelsmønster og etterspørsel endres. Mye av dette kommer frem i toll-lister og varelistene fra kjøpmennene, hvor et økende antall overflødighetsprodukter strømmer inn med pomorene etter hvert som byen vokser.

Et handelssentrum og en ny by førte automatisk med seg åpningen av arbeidsplasser, både som kjøpmenn men også innenfor andre områder. Folk fra distriktene og fra lengre sør fant byen attraktiv og tilflyttingen førte med seg en befolkningsvekst. Allmuen endret handelsmønster, fra gjestgivere til kjøpmenn, og handelen i seg selv ble utvidet både med aktører og varer.

En økende befolkning trenger større mengder mat. Napoleonskrigene er blitt vektlagt i oppgaven nettopp på grunn av russernes betydning for tilførsel av kornprodukter til nordlendingene. Da kom nærmest alt korn og mel fra Russland, ofte i regi av regjeringen, men også av egen maskin. De russerne som ikke ble betalt av den dansk-norske staten byttet til seg varer de selv så nytte i. Krigsårene var spesielt viktig for byen da den lærte seg å stå på egne bein når forsyningene sørfra sviktet. Trondheim og Bergen måtte tromsøværingene klare seg uten til tider, og fordelingen av korn ble deres egen oppgave. Jektebruken sørover opphørte, men det som ble tilført landsdelen ga større økonomisk vekst enn det som forsvant.

Pomorhandelen førte på ett sett verden nærmere byen. Dette var både i form av nye varer som tidligere ikke hadde vært tilgjengelig, men også i form av sosiale forhold. De kom tett på befolkningen og satte spor i hverdagen deres. På denne måten kan man tenke seg at russerne ikke bare var en anonym handelspartner, men også et fargerikt innspill i bylivet. Pomorene

bidro til utviklingen av Tromsø som kjøpstad og ga tilgang på overflodsvarer; arvegods som samovaren kan være et vitne om dette forholdet.

Litteraturliste

Andresen, Astri. 1994. *Tromsø gjennom 10000 år: handelsfolk og fiskebønder 1794-1900*.

Tromsø: Tromsø kommune.

Blom, Gustav Peder. 1832. *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*. 2.opplag. Christiania: R.Hvids Forlag.

Nielsen, Jens Petter. 2014. *Russland kommer nærmere: Norge og Russland 1814-1917*. Oslo: Pax.

Hofstad, Knut & Salvesen, Helge. 2018. Hentet 20. april 2019.

[https://snl.no/v%C3%A5g - masseenhet](https://snl.no/v%C3%A5g_-_masseenhet)

Tromsø tollbok, 1796 til 1798. Hentet 3.mars 2019,

<https://photos.google.com/share/AF1QipNaQol3gywP08CvrrrXvGbz7FHUW0rpTlfytLYarTKqerbEOAwHmU48JsQibi8K2Q?key=b3hjajNDUHhMaE1uVWEyNWFuVnVvbDVSTnVzRzNn>

Ytreberg, Nils A. 1946. *Tromsø bys historie: 1*. Tromsø: Peder Norbye.

